

Identifikace uměleckých předmětů patřících obětem holocaustu a možnosti jejich restituce původním vlastníkům (na příkladu Slezského zemského muzea v Opavě)

Mečislav Borák

In: *Holocaust Era Assets. Conference Proceedings*. Ed. Jiří Schneider, Jakub Klepal, Irena Kalhousová. Prague, Forum 2000 Foundation, 2009, s. 857-864. ISBN 978-80-254-6406-9 (v anglickém překladu).

Chtěl bych se ve svém příspěvku zmínit o možnostech identifikace uměleckých předmětů patřících obětem holocaustu, jež se dosud nacházejí ve sbírkách některých muzeí a galerií. Budu při tom vycházet ze zkušeností Slezského zemského muzea v Opavě a uvedu i několik konkrétních příkladů, jež vedly k nalezení uměleckého díla a k jeho úspěšné restituci.

Když před deseti lety české ministerstvo kultury uložilo muzeím a galeriím zjistit, zda ve svých sbírkových fondech mají předměty patřící původně obětem holocaustu, vyzněla tato kontrola ve většině případů negativně. Ani ve Slezském zemském muzeu v Opavě tomu nebylo jinak, žádné takové předměty nebyly v muzejních sbírkách nalezeny. Je totiž krajně obtížné jejich původ prokázat, pokud se zrovna nejedná o zjevné doklady židovské kultury či rituální předměty, nebo pokud nejde o součást uměleckých sbírek známých sběratelů. Záznamy v knihách přírůstků muzejních sbírek z doby nacistické okupace, pokud se vzhledem k válečným událostem vůbec dochovaly, obvykle neuvádějí konkrétní původ předmětu. Podobně poválečná evidence konfiskátů zakryla jejich skutečný původ, neboť v řadě případů se nejednalo o německý majetek, ale o díla nacisty uloupená či zkonfiskovaná.¹

Hledání souvislostí mezi „podezřelými“ předměty v muzejních sbírkách a jejich původními vlastníky vyžaduje obsáhlý archivní výzkum, odpovídající specifickým podmínkám konkrétního muzea. Protože území českého Slezska za války nepatřilo k Protektorátu Čechy a Morava, nýbrž tak jako jiné pohraniční oblasti českých zemí přímo k Německé říši, bývá jen málo úspěšné hledat dobové doklady v ústředních archivech v Praze či v Brně. Přes ztráty způsobené při evakuaci úřadů na konci války a

¹ BORÁK, Mečislav. Některé možnosti muzejní identifikace předmětů patřících obětem holocaustu. In *Ztracené dědictví. Příspěvky z „kulatých stolů“ na téma dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války*. Ed. Mečislav Borák. Praha, Tilia 2006, s. 76-82.

těžkými boji při osvobození Slezska se značná část úřední dokumentace opavského vládního obvodu Sudetské župy dochovala v Zemském archivu v Opavě. Zdrojem cenných informací je zde zvláště fond *Vrchní finanční prezident Opava 1938-1945*, obsahující stovky kartonů daňových, cenových a jiných finančních spisů. Mezi finančními doklady byly např. soupisy plátců židovské daně, torza korespondence gestapa o zabaveném židovském majetku a soupisy majetku židovských obyvatel z celého opavského vládního obvodu, kteří byli deportováni do Terezína či do likvidačních táborů na východě Říše.² Obsáhlá korespondence vrchního finančního prezidia podrobně dokumentovala úřední mechanismus přesunu židovského majetku do německých rukou. Zatímco zlato a šperky židů deportovaných do ghetta v Terezíně a do likvidačních táborů byly posílány rovnou do Berlína, další zabavený majetek byl uložen ve skladech. Ředitel Říšského župního muzea v Opavě Dr. Werner Kudlich požádal vrchního finančního prezidenta, aby zabavené umělecké předměty „židovského a českého původu“, především předměty „vlastivědné hodnoty“, dostalo opavské muzeum.

V dochované korespondenci se objevily i dopisy, jež umožnily konkretizovat požadovaný židovský majetek.³ První se týkal majetku rodiny Löw-Beerových z Brněnce (tehdy Brünlitz), která tam vlastnila malou textilní továrnu, jež později získala světový věhlas. Právě v ní koncem války zavedl výrobu granátů Oskar Schindler, který tu zaměstnal židovské vězně a zachránil je tak před likvidací. Ředitel muzea požadoval mimo uměleckého nábytku a hodin i obraz od malíře Lenbacha. Druhá nalezená žádost se týkala zabaveného majetku rodiny Pamových z Lanškrounu. Kromě hracích hodin s motivem hradu Karlštejna požadoval Dr. Kudlich především obrazy: zátiší od Josefa Wimmera, několik akvarelů od Karla Geigera, Friedricha Franka a Strofa, vesměs s vídeňskými motivy, a olejomalbu od Aloise Schöna *Hostinec na vídeňském předměstí*. Třetí žádost se týkala vzácné bible s rytinami od F. X. Scheidta a čínské obrázky na skle z bytu židovských podnikatelů Konstant-Bredových z Opavy. Všechny další zmínky o snaze získat zabavené obrazy a umělecké předměty pro muzeum byly příliš obecné, takže podle nich nebylo možné jednoznačně určit konkrétní požadovaná díla (týkaly se např. sbírky obrazů ze zámku Fulnek a z opavského kláštera minoritů, obrazů majitele textilní továrny v Moravské Chrastavě Hoffmanna aj.). Další korespondence naznačovala, že vrchní finanční prezident žádostem muzea vyhověl a doporučil je říšskému

² BORÁK, Mečislav. Prameny k transportům z opavského obvodu Sudetské župy do Terezína. Terezínské listy, 33, 2005, s. 36-44.

³ Zemský archiv Opava, fond Vrchní finanční prezident Opava 1938-1945, karton 2077.

ministerstvu financí ke kladnému vyřízení. Archivní fondy však už bohužel neumožnily zjistit, zda a v jakém rozsahu nakonec k převedení předmětů do muzejních sbírek došlo.

Zjištění alespoň několika konkrétních údajů o uměleckých předmětech umožnilo přikročit ke druhé fázi šetření – k pokusu o jejich nalezení ve sbírkách dnešního Slezského zemského muzea. Pátrání v přírůstkové knize z doby války však žádný z předmětů nezjistilo. Teprve v knize evidence poválečných konfiskátů se konečně dostavil první úspěch: byl nalezen signovaný obraz Franze Serapha von Lenbacha, portrét *Dívčí hlavička*. Lenbach byl uznávaným portrétistou dámských salonů z konce 19. století, a proslul i svými portréty německého kancléře Bismarcka. Nepochybně se jedná o jeden z obrazů zabavených rodině Löw-Beerových z Brněnce, o nichž se zmiňoval dopis ředitele muzea. Nepřímo to potvrzuje i tužkou připsaná poznámka v rubrice uvádějící původ díla: „*Finanzpräs.*“, což pravděpodobně dokládá převod obrazu do muzea rozhodnutím opavského finančního prezidia.

Vzápětí byly identifikovány ještě další tři obrazy, o nichž se zmiňovala korespondence nalezená v archivu. Pocházejí se vši pravděpodobností z majetku rodiny Pamových z Lanškrounu: *Zátiší s ovocem*, olej na plátně signovaný Josefem Wimmerem, dva signované kvaše od Friedricha Franka asi z roku 1910 – vídeňské náměstí *Am Hof* a vídeňská třída *Kärtnerring*. Další zmiňované obrazy od Karla Geigera a Aloise Schöna nalezeny nebyly, stejně jako se nenašly žádné stopy po čínském obrázku na skle a dalším majetku rodiny Konstant-Bredových.

Nyní nastala třetí etapa celého procesu – nalezení původních vlastníků a zahájení restitučního řízení. Továrna v Brněnci před válkou patřila třem bratrům Löw-Beerům a je dnes velmi rozvětvená. S pomocí kurátorky Židovského muzea v Praze Michaely Hájkové se podařilo získat kontakt na vnuka Alice Loew-Beer, pana Ivana Koeniga z Londýna. Ze Spojených států se ozval Jacob Löw-Beer, pravnuke jednoho z majitelů. Na konferenci o restitucích, jež se v roce 2005 konala v Českém Krumlově, přijela spolu s dalšími členy rodiny i Margareta König z Velké Británie. Oznámila, že nalezený obraz je pro rodinu o to cennější, že je dnes jedinou věcí z rodinné sbírky zkonfiskované nacisty, jaká se kdy našla.

S pomocí archivářů a muzejníků ze severní Moravy se podařilo najít stopy i po rodině Pamových z Lanškrounu, která tam koncem 19. století založila dodnes fungující papírnu. Části rodiny se v roce 1938 podařilo odejít do Velké Británie, avšak Max Pam byl nacisty uvězněn a zahynul v koncentračním táboře v Dachau. Potomci rodiny dnes žijí ve

Francii, Austrálii a Kanadě, odkud se na nalezené obrazy nedávno přijela podívat letos již devadesátiletá paní Liselotte Fisher-Pam, vnučka zakladatele lanškrounské továrny. Restituční řízení dosud probíhá, ale není pochyb, že dopadne ve prospěch potomků původních vlastníků obrazů.⁴

Nedávno se ve Slezském zemském muzeu v Opavě podařilo na základě analýzy nově nalezených archivních materiálů identifikovat ještě další obrazy a umělecké předměty, jež velmi pravděpodobně patřily obětem holocaustu. Dochovaly se totiž některé zápisy z porad v Říšském muzeu v Liberci, v sídle Sudetské župy, kam z Opavy dojížděl ředitel Kudlich. Na poradách se rozhodovalo, co z provedených akvizic získá Opava a co zůstane v Liberci. Předměty a obrazy, o nichž se jednalo, byly poměrně dobře popsány, takže mohlo započít jejich hledání ve sbírkových fondech dnešního muzea. Zápisy z porad byly konfrontovány s evidencí přírůstků sbírek i evidencí konfiskátů a s poměrně velkou jistotou se podařilo prokázat prozatím dva nákupy obrazů u dr. Mühlmanna, říšského komisaře pro obsazená holandská území v Haagu: olej na dřevě *Scéna z přístavu* od Norberta Grunda, předního rokokového malíře původem z Prahy, a *Zátiší s hlemýždi* od Georga Flegela z Olomouce, jednoho ze zakladatelů malby zátiší v německém malířství. U říšského komisaře v Haagu byla získána rovněž tapisérie s motivy fantastických zvířat a květin, pocházející patrně z Flander ze 16. století, která byla v muzeu zapsána do sbírek jako „starý muzejní majetek“. Máme tedy krajně podezřelé válečné přírůstky sbírek, ale nemůžeme s jistotou prokázat, že patřily obětem holocaustu, ani určit jejich původního vlastníka. Ve spolupráci s kolegy v Nizozemí, případně ve Francii, Belgii či v Německu, by se to snad mohlo podařit.

Lze očekávat další podobné nálezy. Soupisu z doby okupace odpovídá např. renesanční cínová konvice z roku 1579, pocházející z obce Liebenthal (dnes Lubomierz) v Dolním Slezsku. V muzejní knize přírůstků sbírek z doby okupace lze najít hodně podezřelých nákupů v aukčních domech a síních, které zprostředkovávaly také prodej židovského majetku – např. Hauswedell v Hamburku, Heinrich Hahn ve Frankfurtu nad Mohanem, Lempertz v Kolíně nad Rýnem, Dr. Weinmüller v Mnichově, Versteigerungshaus Gerhard Harms a Haus Krüger v Berlíně, Kunst-Auktionshaus „Kärtnerstrasse“ a Dorotheum ve Vídni, Stieglitz Salon v Krakově, velmi časté byly nákupy v Amsterdamu u firem Van Dijk, Wincent Klepman, Mossel, Vecht. Dosud se

⁴ KALUS, Jaromír. Restitution of Art Belonging to Holocaust Victims in the Context of the History of the Silesian Museum in Opava. In Restitution of Confiscated Art Works – Wish or Reality? Documentation, identification and restitution of cultural property of the victims of World War II. Edited by Mečislav Borák. Prague, Tilia Publishers 2008, pp. 235-245.

však nepodařilo nalézt konkrétní důkaz o tom, že by některý z nákupů mohl patřit obětem holocaustu. K podezřelým může patřit rovněž např. nákup porcelánu s poznámkou, že pochází z Petschkovy sbírky, zmínka o chystaném nákupu části Mannheimerovy sbírky v Haagu nebo všechny převody obrazů zprostředkované finančními úřady.

Závěrem bych chtěl vyjádřit své přesvědčení, že i v regionálních muzeích a galeriích existují možnosti k identifikaci a restituci uměleckých předmětů patřících obětem holocaustu.⁵ Podmínkou však zůstává důsledné a odborně kvalifikované prozkoumání všech dosažitelných archivních zdrojů, včetně těch netypických (např. finančních dokladů), komparace informací z centrálních a regionálních archivů, třeba i z archivů značně vzdálených od místa uložení sbírek, důsledná a opakovaná kontrola evidence přírůstků sbírek a poválečných konfiskátů a komparace zápisů s dobovými archivními materiály, vytipování všech podezřelých přírůstků, jejich evidence a veřejné zpřístupnění, jež by umožnilo pátrání po hledaných dílech a jejich původních vlastnících v mezinárodním měřítku.

⁵ BORÁK, Mečislav. Identifikace předmětů po obětech holocaustu ve sbírkách muzeí a galerií ČR. Časopis Slezského zemského muzea, série B, 55, 2006, s. 285-287.

Resume

Identification of Art objects belonging to the Holocaust victims and the possibility of restitution to the original owners (on example of Silesian Regional Museum)

Mečislav Borák

Is not easy the search for the provenance of art objects which were obtained to museum collections in the context of the Second World War and the events which were preceded in the territory of the Czech lands or which were immediately after it followed. Already in after Munich rest of abridgemented Czechoslovakia happened to abuse of life distress of persons who wanted to save themselves against the Nazis by escape to abroad when the authorities put pressure on them to donation or forced sale of selected art objects to state's collections.

In the territory occupied by Germany and then in the whole occupied Czech lands afterwards more than six years were taken place the indiscriminate confiscation of all properties "the enemy of Reich", which affected mainly the future victims of the Holocaust. The evidence books of access of museum collections from the period of occupation usually keep silent about these facts or they capture them only in a slight implication. At the evidence of confiscations it is similarly which almost does not distinguish property of occupiers and their victims. The first controls of collection funds of Silesian Regional Museum in Opava didn't find any of art objects which could initially include to the victims of the Holocaust. Only after the targeted exploration was found the correspondence of museum's leadership with the Nazi authorities which enabled the identification of a several specific images in the collections of the Museum. It also managed to documented that the paintings were confiscated by Gestapo to Jewish owners. Their descendants are living now abroad were successfully found out at the end and the museum could begin the restitution proceedings about delivery of found images. Contribution notices methods which allowed to find out the provenance of paintings and stresses cooperation with the archives especially the exploration of some less-known archival funds.